

L'ADOLESCENT **TRANSGRESSOR** UNA RESPONSABILITAT COMPARTIDA

Taula rodona: L'observació i l'exploració diagnòstica

Comunicació

Introducció

Molt abans d'iniciar-se la col·laboració que avui celebrem, als voltants dels anys 80 es va dur a terme en el nostre país una àmplia reforma en les institucions sociosanitàries i en el món jurídic que va repercutir, entre molts altres àmbits, també en la reforma de la Justícia de Menors. No és el moment de rememorar-la en detall, però sí destacar que homes i dones de les institucions judicials van ser sensibles a la necessitat d'observar, explorar i diagnosticar per així comprendre, tenir cura i educar no només sancionar als adolescents que havien comès una infracció. A tal efecte, des del Servei Territorial de Barcelona es va dotar de pressupost per iniciar El Centre d'Observació "la Ginesta" per les noies i el Centre d'Observació "Til·lers" per a nois. La seva funció, entre d'altres, era la realització dels informes dels menors que hi ingressaven. Els paràmetres tinguts en compte en l'elaboració dels informes, la validesa predictiva i la utilitat pels destinataris, van ser estudiats en un ampli informe dut a terme per A. Tuset (i col·laboradors) i publicat per la Generalitat de Catalunya l'any 1988. (Tuset, A. M. (1988): Estudio del proceso de diagnóstico de los menores que pasan por los centros de observación. Barcelona: Generalitat de Catalunya)

L'observació i l'exploració diagnòstica de l'adolescent infractor ens ha donat l'oportunitat de buscar l'adolescent que hi ha darrera del delictes, l'adolescent que hi ha darrera de les situacions de risc, darrera la família que el rebutja o maltracta, darrera de la fugida i darrera de totes les etiquetes amb les que arriba.

Vagi la nostra comunicació com un humil homenatge als fiscals, advocats, jutges, educadors, metges, psicòlegs, treballadors socials, i a tots els professionals de la xarxa sociosanitària, que van fer possible aquesta reforma. I també volem homenatjar a tots els adolescents, que avui dia ja deuen ser homes i dones, i que van permetre que aprenguéssim una mica més a observar, explorar i diagnosticar als adolescents amb dificultats.

Els dotze membres del Grup II aviat ens vam adonar que compartíem l'interès en oferir a l'adolescent en general, i en particular a l'adolescent amb dificultats, l'experiència de ser ben mirat, a interessar-nos per a ell, a comprendre'l, tot fent un diagnòstic de la seva situació i a oferir-li una nova experiència de relació.

Compartir-ho ens va facilitar l'inici de la tasca. Ja en la primera reunió vam recordar que "observar" prové del llatí i que es pot definir com a "prestar atenció"; i que observar és un mètode científic en el que l'investigador recorre als seus sentits per estudiar el fenomen tal com es mostra en la realitat. Vam posar en comú el pensament de Foucault i la seva crítica a l'observador, ja que li atribuïa una posició de poder. Quant a l'exploració i al diagnòstic, tots vam coincidir en què el diagnòstic és el resultat de la complementarietat de l'observació i l'exploració. I també, que arribar a un bon diagnòstic ens és indispensable per a poder dissenyar una intervenció individualitzada socioeducativa i/o psicoterapèutica per a cada adolescent. Parlàvem de diagnòstic en el sentit de valoració de capacitats, dificultats, habilitats, funcionaments sans i funcionaments alterats.

Al posar en comú el nostre treball diari amb els adolescents amb dificultats, ens vam adonar que el que el caracteritza és la voluntat de fer un vestit a mida, els anomenats programes individuals d'inserció, rehabilitació, educatiu i de tractament. Vam adonar-nos també que no hi ha interconsulta entre nosaltres o conversa amb familiars del noi que no acabi amb la pregunta: "I quin diagnòstic té?" Un diagnòstic que tranquil·litza o espanta, fins i tot, sinó aporta massa comprensió del noi/a. Ens va fer pensar que sovint entrem en contradicció i si bé intentem construir un diagnòstic biopsicosocial, tenim tendència a emprar un diagnòstic clínic com un etiquetatge mancat d'una comprensió profunda i global dels nois.

Arribats a aquest punt vam començar a trobar a faltar alguna cosa i ens vam adonar d'una desaparició; la de l'ull clínic. Recordeu quan es deia amb admiració d'un professional que: tenia un bon ull clínic? Fa temps que no ho sentim...

Podria ser que l'adult actual hagi malfiat de l'observació per la pressió a ser eficient i/o... per la idealització dels instruments d'exploració ens els que es deposita tota la capacitat diagnòstica? Pot ser que no confii en el valor de l'experiència reflexionada d'un professional? Pot ser aquesta actitud una reacció defensiva estimulada també per la dificultat d'explorar a l'adolescent? I amb aquests pensaments van anar sorgint més dubtes:

Observem, explorem i diagnostiquem igual a tots els professionals?

Les expectatives ens influeixen en aquest procés diagnòstic?

Observem per dur a terme un diagnòstic que uniformitzi o per singularitzar als adolescents amb els que tractem?

Quin paper juguen les nostres creences? En som conscients del paper que tenen en les nostres observacions i diagnòstics?

No resulta una tasca senzilla diagnosticar a l'adolescent sinó tenim en compte quan en un entorn es pot mostrar un nen petit encara i en un altre un noi/a amb noves capacitats a punt d'explorar i posar en joc. Com diagnosticar-lo si pot passar d'estar alegre i confiat a tenir desconfiança i rebuig per una mirada, per un to de veu o per una frustració en qüestió de segons?

Com distingir el que és propi i natural de l'etapa adolescent del que és patològic?

Conèixer en profunditat les vivències pròpies de l'adolescent actual del nostre context cultural, les seves dinàmiques psíquiques, és a dir, una formació específica en aquesta etapa, ens sembla imprescindible per abordar el treball amb ells.

Els adolescents, amb les seves actituds a vegades imprevisibles ens fan sentir perduts i ens confronten amb el no saber què els hi passa, ni per què han actuat en aquell moment ni d'aquella manera. Si podem aguantar aquest "no saber" podrem extreure la capacitat d'observar. L'observació de l'adolescent esdevé així un treball intensiu en totes les vessants de la seva vida ja que, aquesta, es caracteritza per les disharmonies i, per tant, no podem concloure que el que veiem en un àmbit es correspongui amb una actitud semblant en un altre. Nois/es que a casa són de difícil tracte poden ser encantadors amb els amics dels pares. Sovint l'adolescent, amb la necessitat d'intimitat i privacitat tan intensa que té, ens dificulta la seva observació i l'exploració. Quan el noi/a observat genera dubtes i incerteses, la dificultat per tolerar-ho pot augmentar en nosaltres les estratègies de control, poder i d'intrusió del professional i de l'entorn en els espais íntims de l'adolescent. Les característiques de l'adolescència obliga als professionals a tenir molta cura en la nostra intervenció i confiar que, el que no ens permet observar ni explorar a nosaltres, podrà ser observat i explorat pels companys d'altres àmbits. Així es va fent present la necessitat del treball en xarxa, ja que a través d'ella podrem copsar a l'individu en la seva totalitat i oferir recursos al seu desenvolupament global de forma respectuosa.

Per altra banda, en el diàleg ens vam adonar que els membres del grup, la majoria amb més de 20 anys de treball, hem incorporat el que ens els inicis de la nostra tasca era una novetat, l'anomenat "treball interdisciplinari". Per a nosaltres la idea del treball interdisciplinari i en xarxa ha esdevingut un model de treball

indispensable per copsar la identitat polièdrica de l'adolescent. No és estrany que d' aquesta diversitat de mirades en surtin imatges contradictòries i divergents del mateix adolescent i que això, paradoxalment, permeti intervenir diversament però amb una unitat de propòsit. Però malgrat tenir-ho entès, tots acordem que encara no ho tenim prou ben resolt, el temps per a comunicar-nos i compartir visions és escàs i la desconfiança de les mirades contradictòries si no vénen de coneguts a qui ja tenim confiança és sovint present. Ens cal trobar maneres de consolidar aquest treball en xarxa que ja tots hem incorporat, sinó difícilment podrem construir aquest programa individual del que parlàvem. I aquest full de ruta individualitzat és el pilar de la nostra tasca educativa, social, terapèutica, amb l'adolescent, ja que a partir de conèixer les seves possibilitats i mancances podem potenciar al màxim, cada una des del seu àmbit, les seves capacitats i atendre les carències, oferint-li una atenció amb continuïtat i coherència.

A vegades no és possible que l'adolescent continuï vivint en el seu medi natural, per a situacions de desprotecció familiar o per risc de què les seves actuacions els posin en perill a ell o a altres. En aquestes situacions, pot ser convenient un internament en una institució de salut, de serveis socials, o de justícia on a més de rebre l'atenció a les seves necessitats pot dur-se a terme l'observació en un entorn protegit.

Observació, exploració, diagnòstic esdevenen tres passos imprescindibles per dur a terme qualsevol intervenció educativa i terapèutica. En aquest cas, l'ordre dels factors sí que altera el producte i saltar-se un pas o canviar l'ordre comporta el risc de precipitar-nos en les conclusions i arribar a un diagnòstic parcial, fet que resultaria iatrogènic, a més de perdre una oportunitat d'entrar en relació i poder-li explicar d'una manera global a l'adolescent el que creiem que li dificulta el seu progrés. Ja sabeu que l'adolescent no ens dóna moltes oportunitats per a captar el seu interès vers la proposta que li plantegem, interessat com està en les seves pròpies cabòries.

L' observació, el primer graó de la tasca diagnòstica per a ser eficient, ha de ser respectuosa, detallada, progressiva, tranquil·la, comparada, empàtica, delicada, valenta i lliure.

Moltes condicions direu... i és que observar no resulta senzill i a l'adolescent, encara menys. Com hem dit, el noi i la noia estan en un moment on fortes ansietats i conflictes afecten la seva capacitat per simbolitzar, reflexionar i integrar les seves experiències. Les entrevistes i encara més, l'entrada a un centre, poden desvetllar en l'adolescent un sentiment d'amenaça, i per tant, aquest fer-la sentir al professional per deslliurar-se'n; situació que si pot ser compresa pel professional, la podrà gestionar al servei de la comprensió del noi.

Però les dificultats per observar no acaben aquí. Amb l'adolescent, tot just comencen. Evidentment la nostra observació està condicionada i/o determinada per la nostra experiència vital, el nostre moment personal, la nostra història laboral, formativa, el context i moment social, el context comunitari, els recursos, les possibilitats, el temps, la mesura judicial, el que ja sabem del noi, el que ignoremtodo esto está ahí que deia un dels companys.

Per tant, no podem obviar que l'observació com eina de treball necessita un aprenentatge, un temps i un espai perquè es produeixi. Aprenentatge per a poder observar des d'un marc conceptual determinat però mantenint, al mateix temps, la capacitat de rebre l'impacte del que observem sense prejudicis. Només així, estant oberts al que aparegui, a la realitat de l'altre, l'observació podrà esdevenir procés de recerca.

Quan diem que l'observació requereix un espai, ens referim a la capacitat de rebre l'impacte. No cal que us diguem del que parlem, ja que per a tots els qui treballeu amb adolescents és conegut; tant si parlen com si callen, ens comuniquen i ens fan sentir. Parlem d'espai mental que permeti la contenció i gestió de les pròpies emocions i les de l'adolescent amb qui interactuem.

Observar requereix temps. Temps perquè el professional reflexioni entorn als seus propis pensaments i sentiments i sobre les seves creences. Temps per pensar i discriminar reaccions que poden ser degudes al propi caràcter o bé i, això és el més significatiu, provocades per l'impacte emocional i per les circumstàncies i vivències que genera l'entorn del noi, noia o família a la que atenem.

Tot plegat, precisa, per tant, el suport de la reflexió individual i grupal tant en la reunió d'equip com en els espais de supervisió. Des de tots els àmbits de treball dels participants es percep la importància d'aquests espais per tal de comptar amb una bona gestió de les pròpies emocions. Es planteja doncs, la importància d'aquests aspectes en la formació dels professors, i la recuperació d'espais conjunts de reflexió.

Ja hem comentat a l'inici de la ponència algunes amenaces que posen en risc l'eina: la hipervaloració dels instruments tècnics i la pressió per una eficàcia de números i de temps ràpids. Semblaria que l'observació i els espais que la possibiliten, la supervisió, les reunions interdisciplinàries, fossin espais innecessaris; restes nostàlgics d'un model caduc, ja superat per les noves tecnologies, les manualitzacions, els protocols... però cal tenir present el risc d'error al que aquestes situacions poden conduir, ja que l'adolescent està en canvi i el que un dia pot ser puntuat en un sentit, un altra no. El valor de l'observació és que una mirada nostra pot trencar un determinisme i un pronòstic.

Malauradament, els ajustaments econòmics actuals estan sobrevolant sobre aquests espais posant en seriós perill la seva continuïtat.

El companys mestres ens comenten que l'augment de la ràtio alumne-professor, la manca de professorat suficient i la manca de substitució de les baixes del professorat, impedeix un treball individualitzat dificultant l'observació i la del noi.

També pels companys de Serveis Socials, l'espiral de demanda/resposta que el moment present imposa als serveis socials, els hi està dificultant moltíssim i en ocasions impeding el treball de carrer, i per tant, l'observació en el medi natural amb tot el treball de prevenció que possibilita. També han detectat la manca, en ocasions, d'un bon traspàs de la informació de l'observació dels nois/es i les seves famílies realitzada durant els anys de primària, des de serveis socials al passar a l'educació secundària, deixant a l'escola sense una informació que podria ser rellevant per a tots.

Les dificultats de col·laboració a nivell institucional entre departaments en programes conjunts són aspectes que s'indiquen com a obstacles i que sovint es resolen amb la bona voluntat dels professionals.

A part de l'eina per guiar l'exploració i establir programes de prevenció, hem trobat que l'observació ajuda a desaccelerar el procés de demanda quan hi ha una urgència.

Observar conté l'angoixa i pot ajudar a recuperar el propi pensament reflexiu de l'adolescent i de la seva família. I parlem especialment de famílies perquè els que treballem en contacte amb justícia de menors tenim la sensació que, cada cop més, les famílies agafen protagonisme en detriment de l'adolescent; no per una raó teòrica, ni per un model d'abordatge, sinó perquè ells són els exponents i els demandants de l'ajuda. Des de la urgència demanen a les diverses institucions que intervenen una actuació resolutiva i ràpida.

Ja hem comentat abans que per poder observar necessitem crear vincles, establir un diàleg amb l'adolescent, i això no es pot fer des de la rapidesa. Per crear aquest espai de confiança, cal un diàleg pausat i continuat. L'observació, saber mirar bé, és una tasca preventiva que permet crear vincles. Una mirada que mira, que vigila, que no controla. Per a nosaltres, observar és la clau per trobar pistes per entendre a l'adolescent, per acostar-nos els seus dubtes i veure com va a la recerca de la seva identitat, com rastreja la seva configuració emocional, com viatja pels seus sentiments i quines solucions busca.

Els adolescents no són éssers passius, sinó que són actors socials capaços d'interpretar el sentit de les seves accions i de conèixer les conseqüències socials que aquestes accions produeixen. Per tant, són éssers capaços de conèixer la seva realitat i donar-li significat, i resulta important que en tota observació i intervenció amb ells/es, també tinguem en compte la interpretació que ells/es mateixos estan fent de la seva vida, per tal d'ajudar a què ell mateix es reconegui, es responsabilitzi del seu procés de vida, afavorint l'autoconeixement. La nostra experiència de vida i la consciència d'aquesta ens permet donar-li un sentit subjectiu a allò que fem i és a partir d'aquesta capacitat de reflexió com es pot crear el coneixement.

“L'adolescent transgressor. Una responsabilitat compartida”. Que és el que l'adolescent no pot observar i el porta a transgredir? Què és el que observa i que el fa ser actor arribant, a vegades, a saltar-se la llei?

Com a professionals, representants de la societat en què vivim i del món adult...

Som sensibles, acollidors, clars, ens fem entendre i som coherents amb els adolescents?

Som prou valents per no mirar a vegades a altres bandes deixant a l'adolescent sol i desprotegit?

Quines condicions s'han de donar per poder construir una veritable xarxa que promogui una mirada múltiple i global a l'hora?

Com gestionar les diferències?

De quina manera s'ha de tenir cura també dels professionals?

Seria el nostre desig que els adolescents amb els que treballem poguessin incorporar en la seva pròpia vida part de la nostra eina de treball i així poder trobar en la mirada de l'adult que esdevindrà l'ull clínic que ara potser estar en risc de ser oblidat.

Intergrants Grup 2

Coordinadors:

· Montse Grau Cañabate i Begoña Vázquez Lejárcegui.

Membres:

· Mireia Bejartano Bartomeus, Alberto Calviño, Isabel Castro Degara, Sonia Fuentenebró Antón, Lourdes Minguella Porredón, Contxa Pijuan Albareda, Juan Antonio Pla Duffo, Antoni Portell Llorca, Victoria Sastre Descals i Asunción Soriano.